

LES ILLES BALEARS: DE LA CRISI COLONIAL AL REpte DE LA MODERNITAT*

Sumari.- 1. Davant la guerra.- 2. Les conseqüències del *Desastre*.- 3. Regeneracionistes i intel·lectuals.- 4. La resposta regionalista al *Desastre*. Les Illes Balears. 4.1. El cas de Mallorca.- 4.2. El cas de Menorca.

Quan el professor Alan Yates va convidar-me a participar a la *XLIV Anglo-Catalan Annual Conference* i va suggerir-me de triar un tema relacionat amb el 98, des d'una perspectiva balear, jo li vaig donar el títol que encapçala aquest text, tot i que era conscient de la seva criticable ampul·lositat i també del possible parany que implicava, perquè és, com a mínim, dubtós, que la crisi colonial de 1898 significués per a Espanya en general i, més en concret encara, per a les Illes Balears, un llançament vers la modernitat, si per modernitat entenem un canvi radical de les velles estructures polítiques, socials o econòmiques o, com a mínim, l'obertura de nous camins -bàsicament ideològics-capaçs d'aportar un avanç considerable a aquestes illes que constituïen aleshores la "Província de Balears" i configuren avui, dins el marc constitucional espanyol, una Comunitat autònoma.

Tanmateix, alguna cosa va provocar el "Desastre del 98" i és això que intentaré sintetitzar en el marc de la meua conferència.

1. Davant la guerra

La crisi de Cuba i Filipines del 1898, que comportà la pèrdua de les darreres colònies de l'antic Imperi espanyol -aquell on antigament "*no se ponía el sol*" en frase atribuïda del rei Felip II- va implicar una severa derrota militar front als Estats Units que va dur com a conseqüència la desfeta de l'armada espanyola d'ultramar i la derrota moral d'un estat -Espanya- que no havia encara assimilat que, feia ja molt de temps, havia deixat de ser una potència de primera vila en el món occidental. Ens trobem, doncs, davant d'uns fets de primera magnitud des del punt de vista polític, que s'emmarquen en un moment de la història d'Espanya que està presidit per un règim que coneixem amb el nom de la Restauració, nom que devem, com és sabut, a la reinstauració a Espanya de la monarquia borbònica en la persona d'Alfons XII, fill de la destronada Isabel II, després de l'experiència revolucionària de 1868, del fracassat intent d'instauració d'una monarquia de nova planta en la persona d'Amadeu de Savoia l'any 1871 i del també fracassat intent d'instaurar un règim republicà el 1873.

Un dels fonaments bàsics de la constitució canovista del 1876 (per altra banda constant a tot el constitucionalisme espanyol del segle XIX) fou el centralisme. Per a Cànovas, que parteix de la visió pessimista de la història pròxima, marcada per un procés de decadència ininterromput des de finals del segle XVII, hi ha una clau essencial determinant d'aquesta lamentable evolució: la

---

*Conferència pronunciada per Josep Maria Quintana a la *XLIV Anglo-Catalan Annual Conference*, a Canterbury (Anglaterra), el 21 de novembre de 1998.

insolidaritat creixent entre els regnes enllaçats pels Reis Catòlics. Llurs manifestacions més greus es fan patents en dos cicles de guerra civil que ha destacat el professor Seco Serrano¹: la que enfronta els catalans amb l'intent uniformador del *conde-duque* dins el segle XVII, i la comesa peninsular entre les Corones de Castella i d'Aragó que obre el segle XVIII i acaba amb els famosos decrets de Nova Planta publicats entre 1714 i 1717. Aquesta insolidaritat, que sorgeix novament amb les guerres civils decimonòniques amb el naixement del carlisme, es faria vivència punyent per a Cánovas amb el cantonalisme separatista sorgit dins l'experiència republicana de 1873, que havia estat a punt de dinamitar l'ésser d'Espanya com a nació, entesa aquesta com tradicionalment s'havia entès des de principis del segle XIX.

És, però, evident, que aquesta concepció política no era compartida per tothom. Ja el 1892, i precisament durant el primer torn canovista sota la Regència de Maria Cristina, es redacten a Catalunya les Bases de Manresa, punt de partida del modern catalanisme polític que havia obtingut un impuls considerable amb la Renaixença, el destacable moviment filològic i literari català vinculat al Romanticisme. També el 1893 Sabino Arana publicava el seu llibre *Por Bizcaya*. De fet, el moviment nacionalista basc cristal·litzà l'any següent en l'Euskaldun Batzokija, organització de la qual és elegit president el mateix Sabino Arana. En qualsevol cas, ambdues formulacions -la catalana i la basca- tenen encara el caràcter d'aspiracions utòpiques. I, per altra banda, és indubtable que els objectius de llibertats i de drets a què aspiren queda molt per sota del que ha consigut -si més no teòricament- el codi constitucional de 1876.

Ara bé, el centralisme de la Restauració es fa sentir de forma molt més negativa que a la Península en les noves províncies ultramarines -reconegudes definitivament com a tals a la Pau de Zanjón el 1880. I no deixa de ser curiós que, a partir del seu reconeixement com a províncies, aquelles illes acusin molt més vivament que les regions espanyoles els inconvenients del centralisme a ultrança instal·lat a la metròpoli. Fou, per ventura, en aquell moment que va desapropiar-se una possible via de solució: l'autonomia administrativa que proposà Antoni Maura, aleshores ministre d'Ultramar del Govern Sagasta de 1893-1895. La historiografia actual culpa d'aquest fet la resistència dels interessos afectats -bàsicament els dels sucres espanyols, aferrats a una situació que els permetia disposar de Cuba com d'un gran latifundi propi-, enquistats en el partit Unión Constitucional, i l'afany de Sagasta d'evitar-se problemes, no sols amb la seva relació amb els conservadors, ans també amb les seves pròpies files liberals. Ha escrit el professor Seco que, fins i tot l'any 1903, Máximo Gómez, un dels forjadors de la independència, afirmava que, d'haver-se implantat a temps les reformes de Maura, la revolució cubana hauria estat impossible. És possible que aquest punt de vista avui no pugui acceptar-se absolutament, però sí evidencia que el fracàs de Maura implicà l'ascendència definitiva del Partido Revolucionario Cubano per sobre del Partido Liberal Autonomista i, en definitiva, el triomf de les tesis cessionistes per sobre de les autonomistes. Cuba i Puerto Rico, així com també les Filipines optaren -com no podia ésser d'altra manera- per l'autonomia política i provocaren una confrontació amb Espanya que se li complicava a aquesta, no sols pel gravíssim problema que tenia el fet de

---

¹Carlos SECO SERRANO, “*Implantación y evolución de un modelo político: El Estado canovista*”, dins *España en 1898. Las claves del Desastre*. Pedro Laín Entralgo i Carlos Seco Serrano, editors. Calaxia Gutenberg. Círculo de Lectores. Barcelona 1998.

sostenir -fa cent anys- una guerra colonial a un altre continent, ans perquè en aquell joc d'interessos i de sentiments hi entrava també un tercer interessat: els Estats Units d'Amèrica que, refets ja de les seqüeles derivades de la seva guerra de Secessió, ressuscitaren aleshores la doctrina Monroe, amb una matisació molt clara: Amèrica per als americans... del Nord.

El cert és, però, que quan començà la segona guerra cubana d'independència, l'any 1895, molt pocs espanyols podien imaginar que acabaria amb la pèrdua de les darreres colònies espanyoles. La premsa oficialista i l'opinió política ortodoxa eren unànimement favorables a la guerra, des dels partits republicans de l'esquerra fins als carlistes de la dreta. Entre els primers, només els federalistes de Pi i Margall s'oposaven a la solució militar, i proposaven que es concedís a les colònies un estatut d'autonomia similar al dels dominis britànics. El professor Balfour² ens recorda que els partits republicans s'allunyaren ràpidament de la posició de principis propugnada per Pi i Margall per tal de llençar una bel·ligerant campanya nacionalista en defensa de la sobirania espanyola. El sistema de la Restauració (que avorrien) no fou atacat, curiosament, per aferrar-se a un imperi anquilosat, ans al contrari, per no ser prou agressiu en la defensa d'aquest imperi. Emilio Castelar, expresident de la Primera República, si bé criticava el règim per haver donat lloc a la rebel·lió colonial pel fet de no haver acordat les pertinents reformes, era també un partidari fervent de mantenir la sobirania espanyola sobre les colònies: España hizo América -va escriure-, como Dios hizo el mundo... América será española eternamente. I quan es féu ja patent la intervenció nord-americana, molts republicans sortiren al carrer per a protestar contra la pusil·lanimitat del govern espanyol.

La posició oficial dels conservadors davant la guerra de Cuba era de mantenir l'illa a qualsevol preu. Recordem la famosa frase de Cánovas: Es preciso que tengáis la seguridad de que ningún partido español abandonará jamás la isla de Cuba; que en la isla de Cuba emplearemos, si fuera necesario, el último hombre y el último peso. I així ho féu. El sisè Govern conservador de Cánovas, que governà de març del 1895 fins a l'assassinat de l'estadista l'agost del 1897, intentà vanament acabar, per tots els mitjans, amb la rebel·lió cubana. Primer, amb el general Arsenio Martínez Campos, que dugué a terme una guerra qualificada de suau; després, amb el general mallorquí Valerià Weyler Nicolau, decidit a exterminar la insurrecció a sang i foc. A Mallorca, els contraris a Silvela, els romeristes i els canovistes ortodoxos, tingueren prou força per editar, a partir del 15 de gener del 1898, el diari *El Balear*, subtítulat *Diario liberal-conservador*, amb el clar objectiu de defensar Weyler dels atacs dels liberals silvelistes, als quals acusava d'haver empitjorat la situació a Cuba. Aquest mateix diari criticà amb duresa el periòdic *El Liberal Palmesano*, perquè es mostrava favorable a l'autonomia cubana.

De la mateixa manera, el diari conservador menorquí *El Bien Público*, editorialitzava sobre el fet amb un indiscutible llenguatge d'arenga militar netament demagògic.³

---

²Sebastián BALFOUR, *El fin del imperio español*, Ed. Crítica. Grijalbo-Mondadori. Barcelona 1998.

³He extret la cita de Josep PORTELLA, *La crisi del 1898. La vivència menorquina de la desfeta*. Menorca, segle XX, 1. Ciutadella 1998. Diu això: ¡VIVA ESPAÑA CON HONRA! La codicia infame y la ambición sin límites de una nación formada de aventureros, escoria de todos los países del mundo y descendientes de pieles rojas capitaneados por energúmenos de la calaña de Masson, Turpie y otros mercanchifles, trata de enlodar los altos timbres y la honradez sin límites de la nación más hidalga y más noble

La posició dels liberals no era gaire diversa, tot i que Antoni Maura (que fou membre d'aquest partit fins que pactà amb els conservadors de Silvela), s'havia mostrat, com hem vist, partidari de l'autonomia cubana. Tesi que reiterà en una important conferència pronunciada el 22 de març de 1897 al llarg de la qual criticà la política que havia portat a terme al general Weyler i considerava inviable una política bèl·lica que destruïa els recursos de Cuba. Maura, però, no qüestionava l'epanyolitat cubana. Ell, en tot cas, acusava els governants espanyols, no com a dominadors, sinó com a mals governants.

Si observem els republicans, tot i que en la qüestió cubana sempre hi trobaren un motiu impagable per a criticar el sistema monàrquic de la Restauració, i malgrat que en el seu camp, s'alçaren algunes veus favorables a una certa descentralització de Cuba que permetés una assimilació dels cubans i portoriquenys als espanyols de la metròpoli pel que fa als drets civils i polítics, podem també indicar que la seva posició no diferí especialment de la dels conservadors i liberals respecte de la guerra. Els republicans mallorquins foren, com observa Marimón, clarament favorables a l'ús de les armes i exhibiren un groller maximalisme patrioter.

Anàloga posició adoptaren els republicans menorquins els quals no prengueren cap mena de posició crítica davant la guerra que s'acostava. Culpaven, evidentment, la monarquia dels desastres, però davant la guerra oberta, s'identificaren amb els conservadors. Ells participaven, en aquest punt, de la mateixa concepció unitària i indiscutiblement espanyolista de l'Estat. Eren vertaders nacionalistes espanyols.

Les dissidències, tot i que relativament moderades, vingueren dels partits extraparlamentaris. Els anarquistes s'esforçaren per decidir la seva actitud de cara a la lluita dels cubans per llur independència. Els seus dubtes derivaven en bona part de l'ambigüitat de les posicions anarquistes respecte a la relació entre la qüestió nacional i el seu objectiu últim, la revolució social. I malgrat que finalment acabaren per recolzar l'autodeterminació de Cuba, els anarquistes tendien a eludir l'espinós tema del nacionalisme per a concentrar-se en els perjudicials efectes de la guerra sobre els treballadors espanyols.

Més encara que els anarquistes, els socialistes eren poc favorables a reconèixer que la lluita per la independència de Cuba tenia alguna relació amb les necessitats i aspiracions dels treballadors cubans. Ignorant sens dubte que hi havia un important recolzament d'aquests als insurrectes, no

---

del mundo, de arrancarnos por medio de la fuerza bruta el preciado florón que nos queda de nuestra pasada grandeza, símbolo de nuestra fuerza, en el hemisferio americano.

El refinado positivismo que es el hálito que impregna en estos días a la vieja y desquiciada Europa, trata de mirar tal usurpación con la más descarada indiferencia.

Pero no importa, la España que supo atajar al coloso del siglo, al Gran Capitán, Emperador de los franceses, la España del tiempo de Carlos I y Felipe II que sabía improvisar armadas como la Invencible, sabrà poner a raya cuando venga la declaración de guerra a esa tribu de tocineros sin honor y sin verguenza.

Venga la guerra y venga en buena hora, que el león español sacude su melena y afila sus garras para hacer presa, no sin repugnancia, sobre esa turba de agiotistas y especuladores, fieles seguidores de la absurda y desacreditada doctrina de Monroe. Menorquinas: ¡Viva España! (Viva Cuba española!+ (*El Bien Público*. 21/IV/1898).

encertaren a percebre les implicacions socials de la lluita nacionalista, i es limitaren a repetir al principi consignes abstractes de pacifisme internacionalista. Al final, els socialistes reconegueren la legitimitat de la lluita per la independència, però optaren per centrar la seva propaganda -en això com els anarquistes-, en la injustícia social que constituïa el servei militar a Espanya.⁴

Ja fora dels partits, convé també mencionar l'Església espanyola que tingué una actuació radicalment contrària a la independència de Cuba i, per tant, favorable a la intervenció militar. És més, l'Església espanyola legitimà la lluita contra els independentistes cubans i filipins a través d'innombrables rogatives, processons i oracions que demanaven el triomf de l'Estat espanyol front als insurrectes.⁵

2. Les conseqüències del *Desastre*

Tot el sistema polític espanyol, el seu caràcter nacional i fins i tot el concepte mateix de nació, tal com s'havia entès fins aleshores, entrà en crisi com a conseqüència del *Desastre*. I en aquest sentit no fou poc important el discurs de lord Salisbury fet el 4 de maig de 1898, en el qual sembla que al·ludí a Espanya com una nació moribunda i que fou esventat per tota la premsa espanyola de l'època. S'al·ludí a la desfeta de Sedan, de 1870, que provocà la caiguda de l'Imperi i la proclamació de la Tercera República francesa, però la realitat és que, malgrat el context apocalíptic i el discurs desil·lusionat que omplia els diaris i les tertúlies, cap general va alçar-se, ni tampoc l'oposició (tant de dreta com d'esquerra) perjudicà l'existència d'un règim que era en aparença inamovible.

La raó més important de l'immobilisme del sistema política era, sens dubte, l'absència d'alternativa al règim de la Restauració. Com ha escrit Balfour, els militars, tradicionals àrbitres del canvi polític, estaven dividits, no gaudien de cap popularitat i dubtaven sobre el seu paper en l'espanya postimperial. Els carlistes no eren ja una amenaça. I tampoc els republicans foren capaços d'organitzar cap atac eficaç contra el sistema. En realitat, els republicans, que tenien una base incerta entre els treballadors en una època que ja començaven a organitzar-se els partits i els sindicats de classe (socialistes i anarquistes, especialment), i que, tret dels federalistes, acceptaven (si més no fora

---

⁴Anys després -sempre anys després-, l'intel·lectual socialista mallorquí Alexandre Jaume, firmava que “nuestras juventudes eran enviadas esterilmente al sacrificio para ahogar brutalmente en cuba justos y legítimos movimientos emancipadores.”

⁵Josep Portella ens aporta al respecte una intervenció del bisbe de Menorca Salvador Castellote que no té pèrdua en aquest sentit, tant pel seu llenguatge apocalíptic com per la intransigència ideològica que traspua les essències més rànries del conservadorisme espanyol. La nota, publicada en el Butlletí del bisbat i reproduïda en la majoria de diaris menorquins deia: “POR LA PATRIA. Menorquinas: Las repetidas é incalificables vejaciones de que ha sido objeto nuestra querida España por parte de la orgullosa república de Estados Unidos de América, aguantados por nosotros con una calma que de haber durado más tiempo se hubiese traducido por cobardía; la agresión injusta con la que la demagogia *yankee* pretende robarnos à mano armada nuestras colonias, atropellando las leyes divinas y humanas que garantizan el derecho à la propiedad, obligan à la hidalga nación española á desplegar al viento su inmaculada bandera para contestar á la guerra, y recogido el guante que desde Washington nos arrojan los modernos cartaginenses (...) como en los tiempos antiguos la defendieron Numancia y Sagunto y en los modernos Gerona y Zaragoza.” (2/V/1898).

de Catalunya) el model de nacionalisme dominant, un cop produït el Desastre, esperaren debades una revolta popular o un pronunciament militar que els fos favorable. La realitat és que la premsa republicana va limitar-se a tronar contra el règim per haver perdut les colònies.

En els mesos posteriors al Desastre -tan proclius per un canvi de règim- Espanya s'adonà que el sistema de la Restauració es basava en una societat desmobilitzada i controlada per la protecció que dispensaven els caps polítics, els denominats cacics, mitjançant una jerarquització del clientelisme que s'estenia des de Madrid fins a la més petita ciutat de províncies. L'opinió pública no existia. Era, a tot estirar, un producte de l'oligarquia dominant i de les elits urbanes que controlaven la vida política, dirigien l'exèrcit, eren propietaris de la terra i de les empreses i publicaven els diaris. Els partits polítics dinàstics no eren organitzacions de masses, ans representaven, tot i que amb imperfeccions, els interessos d'aquest estret ventall d'elits. I la base dels partits de l'oposició, o dels partits extraparlamentaris, era massa limitada tant geogràficament com numèricament per a representar un desafiament seriós al règim.

Tanmateix, Francisco Silvela intentà una obertura del règim quan va fer-se càrrec del govern el més de març de 1899, en el qual introduí representants de la burgesia catalana, en concret el jurista Manuel Duran i Bas com a responsable de Gràcia i Justícia. Però tant la necessitat improrrogable d'afrontar el dèficit de la guerra amb la política econòmica que dirigí Fernández Villaverde, impossibilità la reforma de l'exèrcit que pretenia el general Polavieja, únic general de prestigi que havia renunciat a fer-se amb el poder i acceptat de col·laborar amb Silvela, i féu també impossible donar satisfacció a les pretensions econòmiques i fiscals de la burgesia catalana que, lentament, va anar decantant-se pel nacionalisme. A més, ni Silvela ni l'exèrcit tenien vel·leïtats regionalistes més allà de les estrictament folklòriques i populars.

Per altra banda, la reforma del règim des de dintre (en la que tant insistí Maura uns anys més tard) era un objectiu impossible, atès que reformar l'administració pública significava desmantellar la maquinària a través de la qual els conservadors i els liberals mantenien llur absolut domini sobre la vida política espanyola mitjançant l'exercici del nepotisme i del clientelisme. Silvela va intentar l'impossible: modificar la llei electoral (cosa que féu el 1890) sense canviar, però, els viciats mecanismes que sostenien el sistema.

La legitimitat de l'oligarquia que havia propiciat la Restauració el 1875 es basava en un consens per a mantenir el consens entre les elits subordinades entorn d'alguns interessos comuns: els beneficis de l'imperi per al comerç, l'exèrcit, la burocràcia i l'Església; la protecció de la indústria espanyola front a la competència estrangera; la necessitat d'evitar el ressorgiment dels disturbis carlistes i republicans; i el temor a una revolta des de baix. Els gairebé vint-i-cinc anys de relativa estabilitat que seguiren a l'acord de la Restauració el 1875, després de les turbulències de la primera part del segle, semblaven haver consolidat el règim. Però la pèrdua de l'imperi buidà aquest consens de bona part dels seus objectius: privà a sectors de la burgesia d'un mercat crucial per a llurs productes, eliminà la burocràcia colonial, minà la confiança dels militars en el sistema polític i privà l'Església de la seva influència sobre les colònies, encara que no sobre el mateix règim. El Desastre, en definitiva, deixà al descobert la buidor de la Restauració, i conduí els militars, els catalans i determinats sectors de les classes mitges, entre d'altres, a qüestionar la seva aliança amb el règim.

3. Regeneracionistes i intel·lectuals

Una de les primeres respostes que es donaren a la crisi colonial porta, com sabem, el nom de regeneracionisme, un moviment que sorgeix de la profunda decepció de certs sectors intel·lectuals davant la desfeta. La coneguda frase d'aquell obscur mestre de Valladolid que fou Macías Picavea - *todo está echado a perder en este desdichado país: no hay gobierno, ni electores, ni partidos, ni marina, ni ejército; todo es ruina y decadencia*- escrita en un llibre intítulat *El problema nacional*, publicat l'any 1899, és una mostra gràfica de la situació espanyola del moment.

La còlera dels regeneracionistes, amb Joaquín Costa i Basilio Paraíso al seu front, es dirigia, naturalment, contra el sistema polític que havia produït una classe política que ells definien com un tumor o excrescència antinatural del cos de la nació. Aquesta facció estranya exercia el poder mitjançant un sistema de clientelisme i corrupció que es definia amb l'expressió caciquisme. Així doncs, les vertaderes forces del progrés estaven atrapades sota la superfície; bastava extirpar aquesta facció estranya per a deslliurar les seves energies reprimides. Els agents naturals d'aquesta transformació havien de ser les elits intel·lectuals i econòmiques, que s'apoderarien dels ressorts de l'Estat per a dur a terme la modernització del país i supervisar, en paraules de Costa, una reintegració d'Espanya a la història de la humanitat. Els regeneracionistes propugnaren una àmplia descentralització econòmica i administrativa, un servei militar obligatori sense redempció ni substitució i la revisió de les recompenses militars atorgades en les darreres guerres colonials. El mateix Macías Picavea, en el seu llibre ja citat, fa un diagnòstic dels mals d'Espanya, manifestats al llarg de segles, i prescriu remeis molt concrets, com l'aplicació d'unes polítiques hidràulica i pedagògica autèntiques, la separació de l'Església i l'Estat, la instauració de l'autonomia dels municipis, la promulgació de lleis a favor de la classe obrera i la potenciació del regionalisme, perquè “lo pide España entera. Lo pide la intelectual Cataluña, que no es posible que sufra sin rasgamientos interiores la tiranía de la inepta caciqueria madrileña.”

Com ha dit Enric Jardí,⁶ la publicació d'aquesta obra gairebé coincidí amb la del primer assaig de Ramiro de Maeztu, *Hacia otra España*, o la dels llibres *La moral de la derrota*, de Luis Morote, o *Del desastre nacional y sus causas*, de Damián Isern. En realitat, les aspiracions reformistes anaven concretant-se en altres punts geogràfics, com Catalunya, on anà perfilant-se, gràcies a l'acord adoptat per la Diputació provincial de Barcelona el mes de setembre del 1898, la sol·licitud a l'Estat de la concessió d'un concert econòmic per a la regió.

Però el més descoratjador per als regeneracionistes fou que, malgrat tanta oratòria i tantes idees, res no semblava canviar. Acabada la regència de Maria Cristina, la succeí el jove Alfons XIII l'any 1902. L'any anterior, Sagasta, el polític més desprestigiats pel Desastre, havia format nou govern. El concepte de regeneracionisme havia estat expropiat, doncs, pel sistema establert i buidat de contingut. Com a eslògan polític estava en boca de tothom i podia aplicar-se a qualsevol cosa. En una novel·la publicada l'any 1903, Pío Baroja descriu que en un rètol d'un sabater de banqueta hi havia escrites aquestes paraules: “se regenera calzado”.

---

⁶Enric JARDÍ, *El desastre colonial i Catalunya*, Editorial Pòrtic. Barcelona 1998.

No directament enquadrats en una determinada posició ideològica, hem de situar també els pensadors de la generació del 98, que no fou, però, com a tal, un moviment estrictament polític i que, més que cap altra cosa, representà la protesta d'una minoria de literats i d'intel·lectuals en contra del conformisme, la buidor, la retòrica i la ignorància dels pedagogs i literats que aleshores estaven dalt el pedestal i que -en frase d'Ortega- representaven "*la corrupción organizada*" de l'estructura creada pels estadistes de la Restauració⁷.

4. La resposta regionalista al Desastre. Les Illes Balears

La protesta dels homes de la generació del 98 contra el sistema de la Restauració es diferencia, per tant, de manera radical, de la protesta que, amb un caire de reivindicació regionalista, tingué lloc a Catalunya on, sens cap mena de dubte, la pèrdua de les darreres colònies, amb la crisi econòmica que projectà sobre el Principat, féu donar el tomb al catalanisme folklòric i casolanament literari, i creà la política catalana. Donà lloc, per tant, a una aventura política apassionant que ha estat objecte de considerables estudis i que no he de tractar aquí -com tampoc no he parlat, més que de referència, de la generació del 98-, per tal de no desbordar els límits de la matèria objecte de la meua conferència.

Sí que he de dir, però, d'entrada, que, així com el pensament regionalista català influí de manera decisiva en els esdeveniments polítics de Catalunya, el regionalisme a les Illes Balears fou sempre un moviment minoritari que no aconseguí de modificar les estructures polítiques i ideològiques de la Restauració, ni tampoc va aconseguir mai un pes polític més enllà dels escassos cenacles que s'hi acostaren. A Catalunya o, si més no a Barcelona, el regionalisme va anar ocupant cada cop més les esferes del poder, i, lentament però inexorablement, va anar substituint els partits polítics estatals fins al punt que, a partir de les eleccions generals de 1901, en les quals guanyaren llurs escons els quatre candidats de la Lliga per Barcelona, juntament amb dos republicans i un monàrquic, la vida política d'aquesta ciutat quedà transformada, ja que, durant els anys següents, les eleccions de la ciutat ja no es lliurarien entre liberals i conservadors, sinó entre catalanistes i republicans.

4.1. El cas de Mallorca

---

⁷Raymond Carr, en analitzar aquest apassionant moment de la història d'Espanya, ha posat especial atenció a destacar el fet que la generació del 98 no constituí un moviment polític dotat d'un programa concret. Com escriví el mateix Pío Baroja, la generació del 98 no passà de constituir "*un grupo de bohemios, cerriles, perezosos, rebeldes y malhumorados*" ressentits contra un sistema que els exclouia. Ara bé, sense una influència política directa, la importància de la generació del 98 radica -des del punt de vista polític- en el matís que els seus components donaren a la mentalitat dels pensadors i polítics que van agafar el timó del país cap al 1930, és a dir, els polítics de la II República Espanyola. Vegeu *España 1808-1839*, Ariel. Barcelona (1970).

En una acurada síntesi del pensament regionalista mallorquí, el professor Marimon ens diu que el mallorquinisme cultural s'inicià amb la Renaixença literària, el qual fou, però, com sabem, un moviment cultural clarament elitista i deslligat de la vida política de l'illa, llavors totalment dependent de Madrid. Només quan s'esgotà la primera generació romàntica d'escriptors renaixentistes, entre el 1890 i el 1895, en sorgí una de nova, la modernista, que intentà de trencar els estrets límits del cenacle literari i de la revista minoritària. Els escriptors modernistes mallorquins varen estar connectats als corrents estètics i ideològics europeus, es relacionaren amb el modernisme català i varen intentar una modernització global de la societat mallorquina, per a la qual elaboraren un corpus teòric sobre el fet nacional mallorquí i projectaren iniciatives per al desenvolupament econòmic de l'illa. Per assolir aquests objectius -autonomia i progrés econòmic-, intentaren crear una base social important que es deslligués del tradicional caciquisme, conservador i rural. Les figures més notables que propugnaren aquest programa varen ésser Miquel dels Sants Oliver, Gabriel Alomar, Joan Torrendell, Bartomeu Amengual, Fèlix Escalas i Antoni Noguera. Però el seu projecte transformador no va tenir èxit. Varen fracassar -escriu Marimon- perquè la societat mallorquina, agrària i sotmesa al caciquisme, va ésser impermeable a l'acció modernitzadora d'aquelles minories cultes urbanes que no pogueren trobar cap força que els assumís plenament les propostes. El fet és que, cap al 1904, la generació modernista estava ja desfeta.

Relacionat amb la qüestió que ens ocupa, vull tanmateix referir-me a una sèrie de cinc articles que Miquel dels Sants Oliver va publicar a *La Almudaina* a partir del 7 d'agost de 1898, titulats "*Reflexiones sobre un desastre (Cartas a Bartolomé Amengual)*" M.S. Oliver, comentava que després de la derrota hi havia una aspiració a la sinceritat, perquè el país havia viscut, ara per raó d'Estat suava per patriotisme, completament enganyat. Però això no era exacte, a judici de M.S. Oliver, perquè: "Hi ha hagut -deia- homes polítics i hi ha hagut diaris i publicistes que des dels començaments del conflicte van considerar impossible la lluita, abrogaren per la pau i aconsellaren una resolució definitiva, radical, del problema de Cuba. I què n'ha resultat? Que ningú els va fer cas. Es va dir la veritat, però ningú va voler llegir la veritat, encara que fos atenuada i endolcida entre línies. Perquè, anem al gra: després del desastre dels vaixells que comandava Cervera s'ha desplegat una opinió unànime a tot el país a favor de la pau immediata, sense més estímuls previs que un manifest de la Unió Catalanista, unes línies de Pablo Iglesias, un article de Mañé i Flaquer i un paràgraf de Pi i Margall. Es així com els diaris catalanistes anaven combatent des del seu origen la solució de la guerra, com la combatia Pi i Margall, com la combatia Mañé i Flaquer, com la combatia Moret al ministeri; i ningú els va fer cas, ni als uns ni als altres, sinó per dir-los traïdors i filibusters, per omplir-los d'injúries, per preguntar cada matí si ja els havien arrossegat o si tindrien el gust de fer-ho a la tarda".

Dos mesos més tard, l'octubre del 1898, va començar a *La Almudaina* una llarga sèrie de catorze articles amb el títol de "Las regiones", on M.S. Oliver recapitulà tota la seva teoria regionalista-modernista, la qual podem considerar com una primera formulació teòrica del mallorquinisme polític.

Així doncs, Oliver no solament va aprofitar la conjuntura del 98 per fer un primer corpus teòric del nacionalisme mallorquí, sinó que va intentar també suscitar algun moviment de caire regionalista, semblant als que es produïen a Catalunya, però no reeixí cap actuació important.

4.2. El cas de Menorca

És evident que les idees regeneracionistes de Costa i que el pensament dels intel·lectuals de la generació del 98, no podien ésser compartides per aquells que creien que el futur del país depenia tan sols del retorn a l'Espanya tradicional, catòlica i gloriosa dels avantpassats. I aquesta -diguem-ho d'entrada- fou la posició ideològica d'Àngel Ruiz i Pablo, sens dubte el més destacat exponent de la literatura menorquina d'entre segles i un dels primers intel·lectuals que a Menorca es posicionaren a favor del regionalisme.

Imbuït, doncs, d'aquest pensament, aquell any 1898, Àngel Ruiz i Pablo, observava l'Estat liberal amb tot l'horror que a l'artista provoca l'obra mal feta. I això per dues raons primordials: la primera, perquè la doctrina liberal es mostrava contrària a la seva concepció tradicional i conservadora de la vida; i en segon terme, perquè la doctrina liberal a Europa havia estat la promotora de la concepció centralista de l'Estat, perquè -com ens diu Ruiz i Pablo, "a major grau de liberalisme, major grau de centralització"

Ruiz i Pablo reacciona, per tant, davant el desastre de Cuba i assumeix el compromís de l'intel·lectual (en aquest cas de l'home de lletres) que, per coherència, es veu obligat a parlar de política. I ho fa mitjançant una conferència pronunciada al "Círcol Catòlic" de Ciutadella el 8 de desembre de 1898 intitulada "Conversa familiar sobre el Regionalisme"

Ell veu en els desastres del seu temps la mà de Déu que es manifesta en contra de les desviacions de la societat de les normes, dogmes i bons costums, i fa una anàlisi cruel del sistema que li va tocar viure: "Què vos he de dir d'aquesta organització corruptora i corrompuda de sa política tal com fins avui l'han entesa es nostros polítics, fills tots des lliberalisme, i per lo tant, enemics naturals, per principis i sentiments, de sa *regió*⁸, de ses idees, creències, costums i tradicions heretades dets avis? I assegura que l'estat de coses actual és com és perquè s'Estat lliberal és açò lo que volia. Açò ha procurat ell quan s'ha convertit en Administrador sense comptes de tot lo nostro. Ell ho volia i ho ha aconseguit. Maleït sia ell!

Però en què consisteix, doncs, la protesta regionalista de la qual es fa eco Ruiz i Pablo? Es perquè de sa protesta regionalista -diu- és perquè estan governant Espanya, fa molts anys, d'una manera absurda. Mos estan governant amb un mateix motlo polític, econòmic, jurídic -no ja pres de Castella o d'Aragó o de Lleó o de València, que açò a la fi seria més lògic-, sinó importat de França, de Suïssa, d'Holanda o d'Anglaterra..

Ruiz i Pablo és conscient de l'heterogènia de l'Estat espanyol i envesteix amb força contra l'organització administrativa provincial, "vertadera tela d'aranya baix sa qual no es mouen ni es poden moure ni els pobles ni es ciutadans."

En realitat, Ruiz i Pablo atribueix al centralisme tots els mals que ell observa a l'Estat liberal: des del caciquisme fins a la inutilitat del sistema de llibertats, passant per la corrupció política. I, partint d'aquesta premissa, apel·la als sentiments més nobles dels ciutadans i els fa veure la necessitat

---

⁸Observeu aquesta primera referència al fet regional clarament lligat al pensament conservador, en el qual després insistirà.

d'anar units en temes d'interès comú de la nostra societat, perquè "el regionalisme -segons diu- no és carlista, ni alfonsí, ni republicà, ni monàrquic, ni sagastí ni conservador... Es Regionalisme té es seus fonaments asseguts damunt sa penya viva de sa raó i sa justícia, i ses rels beuen sa saba d'un sentiment indestructible, fortament humà, innat an es nostros cors: es sentiment de s'amor a sa nostra terra en tot lo que en ella es conclou."

Dins d'aquest vessant extremadament conservador hem de situar-hi el posicionament d'un altre intel·lectual menorquí, Cosme Parpal i Marquès, que fou catedràtic de Psicologia a la Universitat de Barcelona en el tombat de segle. Parpal aborda el regionalisme en una conferència d'obertura de curs a l'Acadèmia Calasància de Barcelona l'any 1899⁹. El títol és tan llarg com aclaridor de les posicions escolàstiques del catedràtic: "Las ideas de gobierno sustentadas por Santo Tomás de Aquino apoyan el Regionalismo." Es tracta d'un al·legat força curiós i documentadíssim en el qual no sols disseciona la *Summa Theologica* del Doctor Angèlic, sinó que fa una professió indubtable del seu torrasibagisme i d'un teocentrisme que situa l'Església a l'eix de totes les decisions polítiques humanes.

La conferència de Parpal i Marquès dóna ella sola per una conferència. Permeteu-me que aquí aportí, només, una declaració de principis que ell fa al seu començament, la qual il·lustra amb escriu el pensament del jove catedràtic: El no hallarse saturada la sociedad del siglo XVIII por la vivificante savia del Catolicismo, produjo el advenimiento de la Revolución homicida, siendo una de las más poderosas causas generadoras de aquélla, como observa Taine¹⁰, la desaparición del regionalismo junto con los vitales principios del Cristianismo logrando con ello, por la magnitud de la obra, aletargar a los pueblos, atemorizar a las naciones para infiltrar en ella el virus que debía corromperlas, aniquilando cuanto existía para poder implantar los nuevos y deletéreos principios. Y la Revolución empezó su obra proclamando como primer principio sagrado y característico de ella: la igualdad, "principio, como afirma Torres y Bages¹¹, esencialmente anti-regionalista, ya que con él se proclamó el odio a los grandes al ensalzar los pequeños, y como consecuencia de ello apareció el uniformismo y centralismo, y con él la tiranía, amante de la concentración de poderes, ya que la acumulación de éstos es una de las principales causas de aquélla¹².

---

⁹Cosme PARPAL Y MARQUÉS, *Las ideas de gobierno sustentadas por Santo Tomás de Aquino apoyan el Regionalismo*. (Discurso leído en la solemne sesión pública reglamentaria que celebró en honor de dicho santo la Academia Calasancia de Barcelona el día 5 de marzo de 1899. Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad (1899).

Respecte de Cosme Parpal, trobam un apunt de Josep Pla a *El quadern gris*. L'apunt diu això: "1er. de maig.- A les dotze en punt del matí, travessa el pati de Dret don Cosme Parpal i Marquès, catedràtic de no sé quina assignatura de Filosofia i Lletres. Va vestit de paisà. Porta jaqué. Sembla un colom: cama prima, pantalons estrets, ventre alt i imponent, cap petit, front fugitiu, cabells cap al clatell, tot el cos tirat endarrera d'una manera tan acusada que, quan acciona amb el bastó, no li toca mai a terra. Les cues del jaqué li fan uns saltets d'una comicitat irresistible."

¹⁰L'ancien régime.

¹¹*La tradició catalana*, lib. I, cap. XIV.

¹²Div. Thomas. *Summa Theológica*, P. I 20, q. CV, art. 11

Pero la Iglesia es regionalista, y al contrarrestar ella la perniciosa escuela revolucionaria, debió saturar el ambiente del aroma de esa hermosa flor que tiene por asiento la patria, por savia el amor y por cielo la fe, y cuya excelencia han preconizado los sabios y ha confirmado la Historia. La obra de la Revolución debía ser destruida a medida que la Religión se apoderase nuevamente de los corazones, y así el positivismo muere a manos del escolasticismo, el ateísmo y la indiferencia religiosa perecen vencidos por el Catolicismo y el uniformismo y centralismo, verdadera antigualla, como dice un escritor, siendo una reacción anacrónica la vuelta a ella¹³, derrúmbanse ante la avasalladora fuerza regionalista. Y debía ser así, porque el regionalismo, sin hallarse informado por la Iglesia, sería una, idea *non nata*, una utopía, ya que quien le da vida y le dignifica es la Esposa de Cristo, que, si bien no condena el anti-regionalismo, es ferviente defensora de su contraria por su constitución, su modo de ser y su espíritu, y regionalista se muestra y el regionalismo ha ensalzado el actual Pontífice León XIII en sus impecederas encíclicas *Libertas e Immortale Dei*”¹⁴.

Hi hagué, però, a Menorca altres posicionaments front al regionalisme, sorgits igualment com a conseqüència del Desastre. Un d'ells fou el de Joan Mir i Mir, però aquest, pres des d'una perspectiva anarquista, més que un posicionament regionalista pròpiament dit, al meu entendre, revela tan sols els esquemes llibertaris que ell té sobre la societat. No es tracta, per tant, i a justa raó, d'un posicionament real sobre el regionalisme.¹⁵

També parlarà d'aquesta qüestió Pere Ballester, un advocat maonès que desenvoluparà un paper important com a pensador i intel·lectual republicà dins el primer terç de segle. Ell, des de posicions molt escèptiques pel que fa al regionalisme, i molt en la línia del que serà el pensament republicà respecte d'aquesta qüestió, es mostrarà municipalista i, per tant, partidari d'una reforma del règim local.¹⁶ Ballester, crític amb els qui confonien regionalisme amb

---

¹³Silvela. Discurso sobre la administración municipal y provincial.

¹⁴Consúltese sobre este punto la bien pensada y escrita obra que bajo el título de *La Iglesia es regionalista*, publicó el Rdo. Dr. D. José Torras y Bages, Pbro.

¹⁵ El text, que he extret de l'obra de Josep Portella, diu: *No existe actualmente nación alguna constituida de tal modo que sea alhagador el pertenecer à ella. El capitalismo dominante, la religión influyente, la autoridad abusiva, el militarismo oneroso y desmoralizador, males son que padecen todos los pueblos (...), de todos modos, no puede mirarse el cambio de bandera como un ideal capaz de provocar disturbios ni alteraciones del orden material. Otras son las aspiraciones de los hombres de progreso, y éstas, por su carácter universal y cosmopolita, no ofrecen peligro para un Estado ó una pátria especial, sinó en conjunto para todas las pátrias y todos los Estados. Madrid es una carga muy pesada para los españoles; pero ¿lo sería menos Barcelona para los catalanes ó Palma de Mallorca para los baleares? Verdaderamente, por las condiciones especiales de esta provincia, la descentralización palmesana fuera la anulación de todo el resto. Los menorquines é ibicencos tendríamos que emigrar. Sin resabios de la Edad Media, aspirando à la soberania de los municipios confederados bajo la base de la mutualidad ¿qué hombre de progreso puede rechazarlo?+ (*Regionalismo+. *El Porvenir del Obrero*, 8/III/1900).

¹⁶Extretes també del llibre de Josep Portella, aquestes són les paraules de Pere Ballester: “(...) Si vostès creuen que predicant es capellans en mallorquí y resucitant es artistes dragons alats y altres véys trastos heràdics anem à rumbo, que per això no quedi. No els seguirem, en camvi, si per s'afició à lo històric, persistiguesien vostès en mantenir en estat de vida ses momias forals qui varen fer es seu paper en es felisos temps de Justiniano ó d'es Concili de Trento, perque creint que en tan mala companya (no de

folklorisme i amb els qui volien rehabilitar un dret civil foral en desús, fixa d'alguna manera el que serà el substrat ideològic del Partit Republicà de Menorca en matèria regionalista, posició que queda extremadament clara en aquest text de Ballester que publica per a desfer malentesos davant uns atacs del diari madrileny *El Globo* que acusava els menorquins d'antiespanyols i proanglesos. Escriu Ballester: "Está mal enterado *El Globo*. Aquí no se trata de autonomía, ni de regionalismo, ni mucho menos, de antiespañolismo. Se trata pura y simplemente de pedir al Gobierno que releve á la Isla de Menorca, de contribuir al sostenimiento de los establecimientos de beneficencia é instrucción, que, dadas las especialísimas condiciones geográficas de esta provincia solo utilizan los habitantes de Mallorca (...)" (*El Liberal* 2/III/1900). Aquesta posició menorquinista és la que propiciarà l'acord de tots els grups polítics menorquins davant el projecte de descentralització administrativa propugnada pel diputat republicà Frederic Llansó l'any 1912, i és també la que, trenta anys més tard, propiciarà el boicot dels republicans menorquins al projecte d'Estatut d'Autonomia elaborat a Mallorca arran de la proclamació de la República.

---

vostes, sinó de romans -es refereix als capellans- y bisbes) podriam esperar sentats s'humanació de se familia y se purificació en es dret de sa propietat" (*El Liberal* 27/II/1900).